

ERIARVOISUUTTA KAVENTAMASSA

Tunnista kehittämistarve alueellasi
ja hyödynnä valmiit välineet

SISÄLTÖ

Huono-osaisuutta voidaan vähentää ja osallisuutta lisätä	5
Huono-osaisuus tilastojen valossa	6
Niukkuus ihmisten arjessa Itä- ja Pohjois-Suomessa	10
Osallisuus kuntien ja maakuntien hyvinvoinnin ja terveyden edistämistyössä	14
Maakuntien palvelujärjestelmien uudistaminen	16
Hyödynnä hankkeissa tuotteistetut palvelut	18
Tiedon lähteitä	22

Eriarvoisuus

tarkoittaa ihmisten erilaisia mahdollisuuksia elämässään. Eriarvoisuuden kaventaminen merkitsee huono-osaisimpien elämäntilanteen ja osallisuuden vahvistamista.

Huono-osaisuus

merkitsee kumuloituvia ongelmia ihmisen elämässä ja näkyy sosiaalisina ongelmina yhteisöissä. Huono-osaisuus on monesti ylisukupolvista luonteeltaan.

Osallisuus on sitä, että ihminen kokee olevansa merkityksellinen osa kokonaisuutta. Hän tulee kuulluksi itsenään ja vaikuttaa elämänsä kulkuun ja yhteisiin asioihin.

HUONO-OSAISUUTTA VOIDAAN VÄHENTÄÄ JA OSALLISUUTTA LISÄTÄ

Tämän julkaisun on tuottanut Sosiaalisen osallisuuden edistämisen koordinaatiohanke – Sokran osahankkeen toteuttaja Diakonia-ammattikorkeakoulu. Osahanketta on toteutettu Euroopan sosiaalirahaston tuella Itä- ja Pohjois-Suomen alueella vuosina 2014–2020. Julkaisuun on kootu reilun viiden vuoden kokemuksista jalostuneita näkemyksiä siitä, miltä huono-osaisuus näyttäytyy maakunnissa ja miltä se tuntuu köyhien arjessa. Samalla kerromme miten huono-osaisuuden vähentämistä ja asukkaiden osallisuutta voidaan vahvistaa. Keskeinen viestimme on, että yksittäisten kehittämishankkeiden ja eri toimijoiden tulee tehdä paremmin koordinoitua yhteistyötä keskenään.

Pitkässä hankkeessa asiat muotoutuvat yhteistyön kautta. Julkaisun ajatusten muodostamiseen ovat vaikuttaneet Sokran nykyiset Diakonia-ammattikorkeakoulun työntekijät: Ritva Sauvola, Marjo Pulliainen, Varpu Wiens, Joakim Zitting ja Sakari Kainulainen sekä aiemmin hankkeessa työskennelleet Reija Paananen, Anne Surakka, Virpi Kuvaja-Köllner, Piritta Hiltunen ja Hanna Moilanen.

Maakuntien ja kuntien tilannekuvien luomiseksi olemme määritelleet huono-osaisuuden tilastolliset indikaattorit, joiden valossa on mahdollista seurata tilanteen muuttumista eri alueilla. Toiseksi olemme sukeltaneet runsaaseen Helsingin Sanomien

keräämään aineistoon, missä niukassa tilanteessa elävät ihmiset ovat kuvanneet elämäänsä ja selviytymiskeinojaan.

Euroopan sosiaalirahaston varoin on Suomessa tehty valtavasti kehittämistyötä kuluvaan ja aiempien ohjelmakausien ajan. Kuluvalle ohjelmakaudella joka viides euro kohdennettiin osallisuuden vahvistamiseen ja köyhyyden vähentämiseen. Tämä linjaus on mahdollistanut hankkeiden suuntaamisen myös sellaisiin toimiin, jotka tukevat ihmisiä silloin kun työllistymiseen on vielä matkaa. Sokran alueellinen koordinaatiotyö on muistuttanut hankkeita osallisuuden merkityksestä. Hankkeille on tarjottu tukea käynnistysvaiheessa ja toteutusvaiheessa monin eri tavoin. On tullut selväksi, että hankkeet tarvitsevat tällaista tukea ja yhteen saattamista tiedon ja kokemusten jakamiseksi.

Hankkeita on, välillä aiheestakin, moitittu siitä, että niistä jää liian vähän jäljelle hankkeen päättyessä. Toisaalta hanketyö on usein ainoa mahdollisuus uudistaa toimintatapoja. Hyvä hanke onnistuu kuvaamaan keskeisimmän tuloksentuotteen niin, että se voidaan ottaa käyttöön myös muualla. Hankkeita on tuettu kirjaamaan keskeiset löydöksensä Sokra-hankkeen ”osallisuuden palasiksi” tai tuotteistamaan ne palvelumuotoilua hyödyntäen. Hanketoimijat ovat kuvanneet muotoiluprosessia raskaaksi,

mutta palkitsevaksi. Ja muutamat tuotteet on palkittukin jopa kansainvälisillä areenoilla.

Yksittäiset hankkeet tai ohjelmatkaan eivät yksinään saa kovin suuria muutoksia aikaan. Paras tulos saadaan aikaan, kun eri toimijoiden toimenpiteet tukevat toisiaan. Hankkeisiin omarahoituksia antavien kuntien tulee rakentaa oma hankestrategia, minkä perusteella tuettavat hankkeet valitaan. Maakunnassa tulee olla yhteinen tavoite, johon eri toimenpiteet suunnataan. Tämä vaatii alueellisia koordinoivia toimijoita. Samoin kuin kunnan, tulee myös maakunnan johdon velvoitteena olla erojen kaventaminen ja heikoimmassa asemassa olevien ihmisten aseman parantaminen.

Entistä keskitetyimmät sosiaali- ja terveyspalvelut korostavat yhteistyön tärkeyttä kuntien ja maakuntien eri toimijoiden välillä. Yhteistyön tärkeys konkretisoituu silloin, kun samalle asiakkaalle tai asukkaalle tarjotaan samanaikaisesti palveluita niin valtion, sosiaali- ja terveyspalvelujen järjestäjien, kunnan ja joskus järjestöjenkin taholta. Koordinoitu hyvinvoinnin ja terveyden (HYTE) edistämistyö osuu juuri tähän saumaan ja sillä voidaan vahvistaa niin asukkaiden kuin asiantuntijoidenkin osallisuutta.

*Sakari Kainulainen
asiantuntija, dosentti
Diakonia-ammattikorkeakoulu*

HUONO-OSAISUUS TILASTOJEN VALOSSA

Olemme määritelleet huono-osaisuutta kolmen keskeisen näkökulman avulla: ihminen voi olla huono-osainen, huono-osaisuus voi heijastua muihin ihmisiin, ja huono-osaisuudesta aiheutuu kustannuksia palvelujärjestelmälle. Puhutaan siis huono-osaisuuden inhimillisestä, sosiaalisesta ja taloudellisesta tarkastelunäkökulmasta.

Huono-osaisuus näkyy perheiden ongelmina, työttömyytenä, köyhyytenä, väkivaltana ja mielenterveysongelmina. Ne muodostavat huono-osaisuuden kovan

ytimen. Näkökulmien keskinäisiä suhteita on jäsennetty kuviossa 1 ja huono-osaisuuden seutukuntakohtaisia tilanteita on kuvattu seuraavan aukeaman kartoissa (Kuvio 2).

Huono-osaisuuden vähentämisessä keskeistä on osallisuuden voimistaminen. Osallisuus tarkoittaa sitä, että ihminen kokee olevansa merkityksellinen ja kuuluvansa johonkin yhteisöön sekä voivansa vaikuttaa omaan elämäänsä ja yhteisiin asioihin. Palvelujärjestelmän osalta osallisuus merkitsee asiakasosallisuutta ja sitä, että ihminen tekee itse elämäänsä koskevat päätökset. Osallisuuden

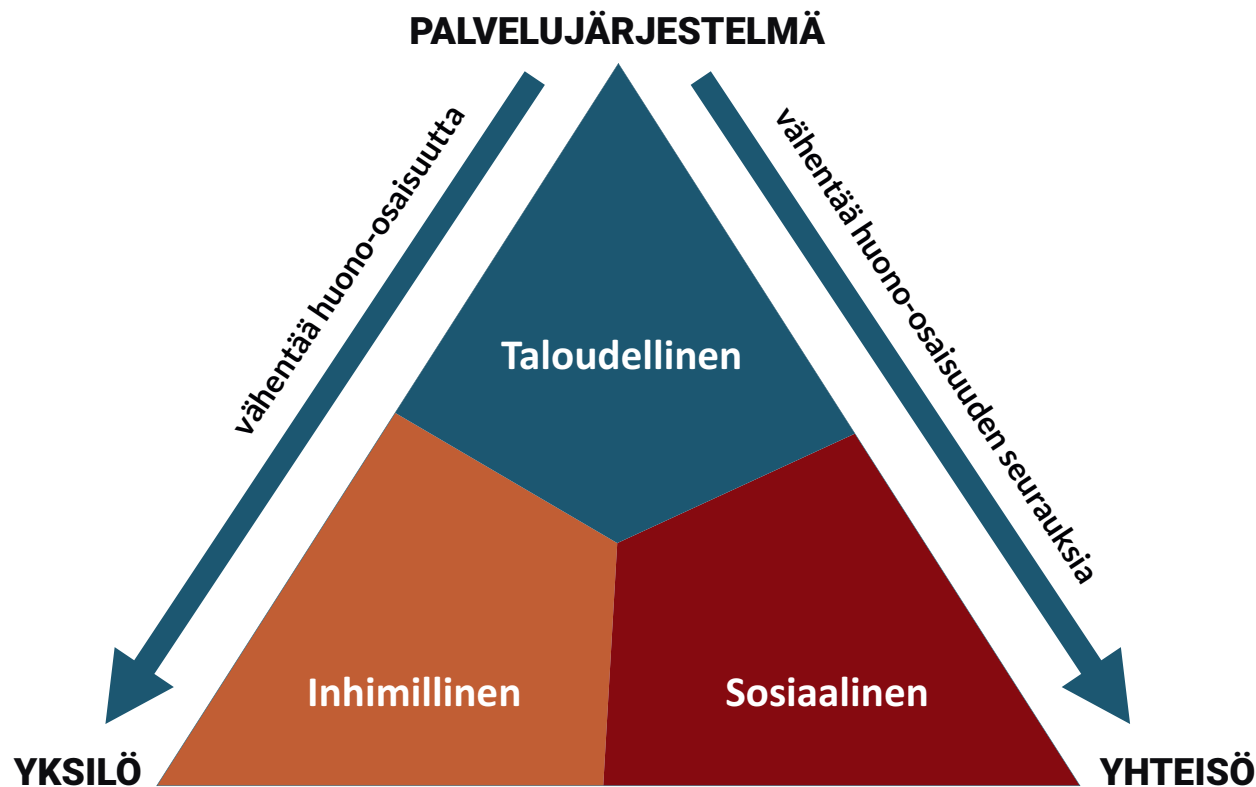
lisääntyessä huono-osaisuus vähenee ja hyvinvointi vahvistuu.

Huono-osaisuuden kolme tarkastelunäkökulmaa muodostavat kokonaisuuden, jonka avulla voidaan tarkastella huono-osaisuutta tilastollisesti. Tietenkin pitää huomioda, että tilastollinen kuva kertoo palveluiden käytöstä eikä suoraan tarpeista. Huono-osaisuuden kolmen ulottuvuuden määrällistä tarkastelua varten muodostimme kolme indikaattoria, joiden laskemisessa on käytetty julkisesta Sotkanet.fi-palvelusta löytyviä mittareita.

Osallisuuden lisääntyessä huono-osaisuus vähenee ja hyvinvointi vahvistuu.

Kuvio 1. Palvelujärjestelmän suuntaaminen huono-osaisuuden ja sen seurausten vähentämisessä.

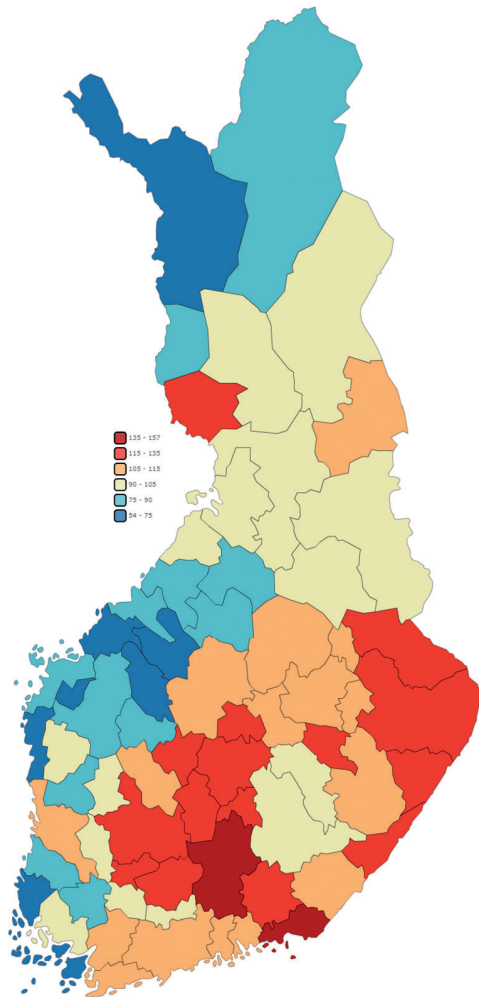
Tilanne 2010-luvulla

Kun tarkastellaan inhimillistä huono-osaisuutta kuvastavaa ensimmäistä karttaa (kuvio 2) voidaan todeta, ettei Pohjois-Suomen tilanne vaikuta niin huonolta kuin on yleinen mielikuva. Pohjois-Suomen huono-osaisuustilanne on parantunut 2010-luvun aikana etenkin toimentulotuen pitkäaikaisasiakkuuksien laskun myötä. Pohjois-Suomessa myös nuorisotyöttömyys on laskenut oltuaan koko maahan verrattuna korkeammalla tasolla, mutta lisääntyen muualla Suomessa. Muutoin Pohjois-Suomen huono-osaisuustilanne on melko lähellä valtakunnallista mediaania.

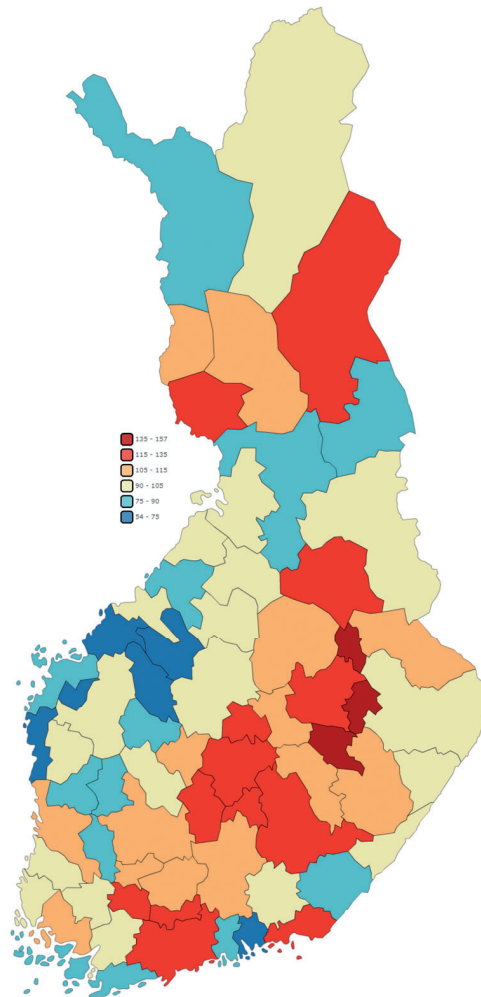
Sen sijaan itäinen ja keskinen Suomi näyttävät olevan huono-osaisuuden näkökulmasta ongelmallisia alueita. Nuoriso- ja pitkäaikaistyöttömyyttä esiintyy samaan aikaan toimentulotuen pitkäaikaisasiakkuuden kanssa, ja myös kyseisten alueiden korkeat pienituloisuusasteet vaikuttavat heikkoon nykytilanteeseen.

Huono-osaisuuden sosiaalisten seurausten kartassa korostuvat samoin itäisen ja keskisen Suomen vaikea tilanne. Pohjois-Savon nykytilanteessa näkyy lastensuojelun tarve: esimerkiksi Koillis-Savossa lastensuojelun sijoitusten ja lastensuojeluilmoitusten määrä on suuri. Keskisen Suomen tilannetta taas

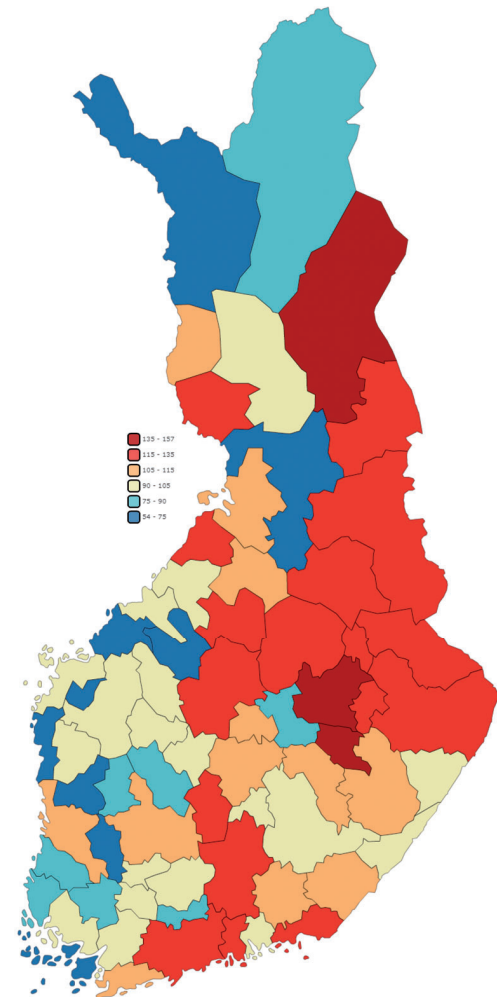
Inhimillinen huono-osaisuus

Huono-osaisuuden sosiaaliset seuraukset

Huono-osaisuuden vähentämisen taloudelliset yhteydet

Kuvio 2. Huono-osaisuus yksilöllisenä, yhteisöllisenä ja taloudellisenä kysymyksenä Suomessa (vuosien 2016-2018 keskiarvo).
Punaisilla alueilla huono-osaisuutta on enemmän, sinisillä alueilla vähemmän ja keltaisilla tilanne on keskimääräistä.

pahentavat väkivaltarikokset ja päihteiden vaikutuksen alaisena tehdyt rikokset. Päihdeongelmat näkyvät myös Kemi-Tornion seutukunnan tilanteessa. Muualla Suomessa nämä rikokset ovat pääasiallisesti vähentyneet 2010-luvulla, mutta keskeisessä Suomessa ja Kemi-Torniossa ne ovat yleistyneet.

Koko maan muutostrendinä on ollut lastensuojeluilmoitusten määrän kasvu. Lastensuojelupalveluiden käyttö on kasvanut Pohjanmaalla, vaikkakin siellä on edelleen muuhun maahan verrattuna hyvä tilanne. Positiivista muutosta oli nähtävissä Etelä-Karjalassa rikosten vähenemisen sekä kodin ulkopuolelle sijoitettujen lasten määrän laskun myötä.

Huono-osaisuuden taloudellisissa heijastevaikutuksissa näkyy etenkin kunnan osarahoittaman työmarkkinatuen sekä täydentävän toimeentulotuen kasvu. Työmarkkinatuen kuntaosuudet ovat nousseet vuonna 2015 tapahtuneen rahoitusuudistuksen myötä kaikissa paitsi Keuruun seutukunnassa. Tähän on pyritty paikallistasolla puuttumaan hanketoiminnan kautta. Lisäksi täydentävän toimeentulotuen käyttö on yleistä etenkin Lapissa ja Etelä-Suomessa.

Itä-Suomessa taloudellisissa heijastevaikutuksissa näkyy päihteiden vuoksi terveyskeskusten ja sairaaloiden vuodeosastoilla hoidettujen suuri määrä, mikä kertonee

päihteidenkäytön määrästä mutta myös muiden päihdepalvelujen puutteista. Kainuun tilanteessa korostuvat edellä mainittujen lisäksi aikuisten mielenterveyden avohoitokäynnit. Taloudellisten vaikutusten muutoksissa etenkin Kainuun osalta nousee esille myös kasvaneet lastensuojelun laitos- ja perhehoidon kustannukset, sekä lisääntyneet päihdehuollon avopalveluiden asiakkuudet.

Kootusti voi sanoa, että ilman pitkittyvää työttömyyttä ja sen seurausvaikutuksia, kuten kasvavia työmarkkinatuki- ja toimeentulotukimenoja, huono-osaisuutta kuvastavat indikaattorit olisivat paljon paremmalla tolalla. Itä-Suomen maakunnat, Kymenlaakso ja Päijät-Häme näyttävät huono-osaisuuden näkökulmasta ongelmallisimpina alueina.

Olipa huono-osaisuustilanne alueella mikä tahansa muuhun maahan verrattuna, kyseessä on inhimillistä kärsimystä tuottava asia, joka tulee kunnille myös taloudellisesti kalliiksi. Huono-osaisuuden aiheuttamat kustannukset ovat melkein 13 % kuntien sosiaali- ja terveydenhuollon menoista ja yli seitsemän prosenttia kokonaismenoista. Huono-osaisuudella on inhimillisen ja sosiaalisen puolensa lisäksi myös taloudellinen hintansa.

HUONO-OSAISUUDEN OSOITTIMET

Inhimillinen huono-osaisuus:

- Koulutuksen ulkopuolelle jääneet 17–24-vuotiaat*
 - Nuorisotyöttömiä**
 - Pitkäaikaistyöttömät (prosenttiosuus työvoimasta)
 - Toimeentulotukea pitkäaikaisesti saaneet 18–24-vuotiaat*
 - Toimeentulotukea pitkäaikaisesti saaneet 25–64-vuotiaat*
 - Kunnan yleinen pienituloisuusaste
- *prosenttiosuus vastaavan ikäisestä väestöstä,
**prosenttiosuus 18–24-vuotiaasta työvoimasta

Huono-osaisuuden sosiaaliset seuraukset:

- Kodin ulkopuolelle sijoitetut 0 – 17-vuotiaat, % vastaavan ikäisestä väestöstä
- Poliisin tietoon tulleet henkeen ja terveyteen kohdistuneet rikokset / 1 000 asukasta
- Päihteiden vaikutuksen alaisena tehdyistä rikoksista syylliseksi epäillyt / 1 000 asukasta
- 0 - 17-vuotiaat lapset, joista on tehty lastensuojeluilmoitus, % vastaavan ikäisestä väestöstä

Huono-osaisuuden vähentämisen taloudelliset yhteydet:

- Kunnan osarahoittama työmarkkinatuki, euroa / asukas
- Lastensuojelun laitos- ja perhehoidon nettokäyttökustannukset, euroa / asukas
- Aikuisten mielenterveyden avohoitokäynnit / 1 000 18 vuotta täyttänyttä
- Päihteiden vuoksi sairaaloiden ja terveyskeskusten vuodeosastoilla hoidetut potilaat / 1 000 asukasta
- Päihdehuollon avopalveluissa asiakkaita / 1 000 asukasta
- Täydentävä toimeentulotuki, euroa/asukas

Vuosittaisten vaihteluiden minimoimiseksi osoittamista on laskettu vuosien 2016-2018 keskiarvot. Tämän jälkeen osoittimen arvoa on verrattu seutukuntien mediaaniarvoon (34. korkein luku) ja kerrottu sadalla. Lopuksi on laskettu mediaanisuhteutetut keskiarvot. Saadut luvut kertovat seutukuntien etäisyyden (prosentteina) keskimääräisestä. Tekstissä tuodaan esille 2010-luvulla tapahtunutta muutosta, jossa vuosien 2016-2018 keskiarvoja on verrattu vuosien 2011-2013 keskiarvoihin.

NIUKKUUS IHMISTEN ARJESSA ITÄ- JA POHJOIS-SUOMESSA

Tilastollisen tarkastelun lisäksi on syytä tietää miten niukkuus vaikeuttaa ihmisten elämää ja minkälaisia selviytymiskeinoja he pyrkivät käyttämään. Ihmisten kertomukset taloudellisen niukkuuden moniulotteisista vaikutuksista ja selviytymiskeinoista tuovat näkökulmia hankkeiden tavoitteiksi ja palvelujärjestelmän suuntaamiseksi. Koska niukkuudessa elävät vetäytyvät helposti muilta näkymättömiin, on merkityksellistä tuoda esille tähän liittyvää tietoa.

Helsingin Sanomien niukkuuskyselyyn vastasi yli 4 400 ihmistä. Vastanneista 742 oli Itä- ja Pohjois-Suomesta. Heidän vastaustensa pohjalta muodostettiin niukkuuden elementit ja selviytymiskeinot. Vastanneissa oli ihmisiä eri koulutusasteilta ja työmarkkina-asemista ja erilaisista kotitalouksista. Vastanneet olivat useimmin naisia ja 30-59-vuotiaita.

Taloudellisen niukkuuden vaikeuttama elämä

Analyysimme paljasti taloudellisen niukkuuden yhdeksän luokkaa, jotka luontevasti sijoittuivat Sokra-hankkeessa aikaisemmin jäsenettyi-

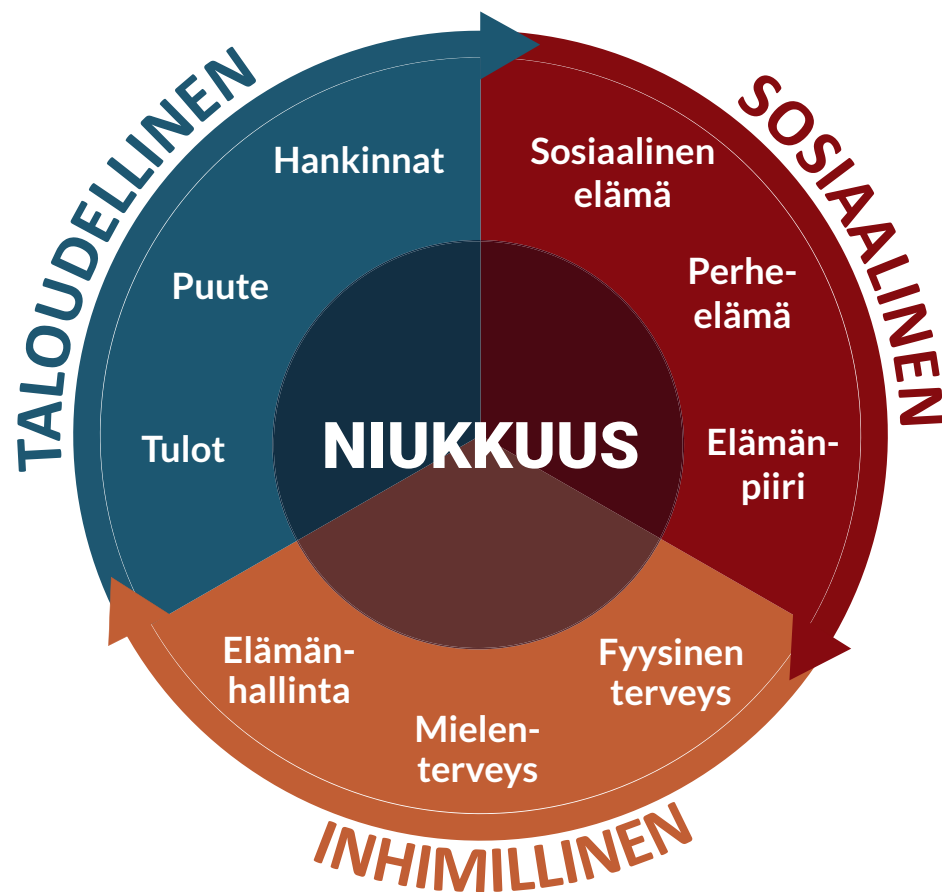
hin taloudelliseen, sosiaaliseen ja inhimilliseen näkökulmaan. Niukkuutta kokeneet itä- ja pohjoissuomalaiset kuvailevat kertomuksissaan vaikeita valintoja, joita he joutuvat päivittäin tekemään. Vaikutukset näkyvät myös lapsissa ja läheisissä. Elämisen aikajänteen lyhenemisen lisäksi elämän ennakoitavuus vaikeutuu. Psykyinen kuormittuneisuus, huono terveys, yksinäisyys ja heikko elämänlaatu on hyvin yleistä. Tässä ”Niukkuuden noidankehässä” (kuvio 3) näyttäytyy vastaajien kokema kokonaisvaltainen osattomuus.

Taloudellinen niukkuus kuvastui hankintojen rajoittamisena, puutteina perustarpeissa ja tulojen riittämättömyytenä. Se, että joutuu pukeutumaan vanhoihin tai kuluneisiin vaatteisiin aiheutti häpeän tunteita ja eristäytymistä. Puutteet perustarpeissa tarkoittavat huonolaatuista, epäterveellistä, yksipuolista ja vanhentunutta ruokaa. Köyhällä ei ole mahdollisuutta muuttaa, vaikka asumisolot ovat karuja tai suorastaan terveydelle vaarallisia. Taloudelliseen niukkuuteen kuuluu ymmärrettävästi tulojen riittämättömyys, joka oli seurausta satunnaisista tuloista ja ajoittaisesta varattomuudesta.

Selviytymiskeinot niukkuudessa

Selviytymiskeinot muodostivat kolme luokkaa (kuvio 4): 1) mielihyvää tuottavien asioiden sisällyttäminen elämään, 2) etsimällä aktiivisesti selviytymiskeinoja ja niitä käyttämällä sekä 3) tarvitusta tai toivotusta elämänlaadusta luopuminen. Analyysissä löytyneet selviytymiskeinot ovat lähellä Antonovskyn (1987) koherenssin kolmea ulottuvuutta: ymmärrettävyyttä, hallittavuutta ja mielekkyyttä. Tämä koherenssin tunne kertoo ihmisen kyvystä käsitellä stressiä ja hyödyntää käytettävissä olevia voimavaroja.

” Kun on niukkuuden noidankehässä ja monilta osin elämässä on kuormitustekijöitä, palvelujen hajanaisuus ei yhtään helpota tilannetta vaan entisestään kuormittaa ja lisää halua lyödä hankat tiskiin. ”

Kuvio 3. Niukkuuden noidankehä

Elämän hallittavuuden lisääminen tarkoitti sitä, että ihmiset käyttivät aikaa, omaa kekseliäisyyttä ja osaamista selviytymiskeinojen löytymiseen ja käyttämiseen. Tämä näkyi yrityksenä tehdä asioita itse, ottamalla käyttöön henkisiä selviytymiskeinoja, resursoimalla aikaa taloudellisen tulon takaamiseksi ja tarkkana suunnitteluna. Keinoja selviytyä olivat esimerkiksi ruoan kasvattaminen ja valmistaminen, tavaroiden korjaaminen, oman terveyden hoitamattomuus, jatkuva alennusmyyntien seuraaminen tai edullisimpien matkustustapojen etsiminen.

Elämänlaadusta luopuminen tarkoitti henkistä antautumista tilanteelle, liikkumisen hankaloitumista ja elämänpiirin supistumista sekä kokonaisvaltaista elämänlaadun murenemistä. Kun keinoja niukkuudessa selviämiseen oli vähän, tarkoitti se pahimmillaan antautumista ja luovuttamista. Yhdeksi selviytymisvaihtoehdoksi nousi itsemurhan suunnittelu. Henkinen antautuminen oli ajautumista apatiaan ja katkeruuteen, joka heijastui myös kyvyttömyytenä huolehtia itsestä. Merkittävä rooli oli ruoan laadusta ja määrästä tinkimisellä.

Kolmannelta keinovalikoista löytyi yritystä sisällyttää positiivisia ja *mielekkäyksiä lisääviä* asioita elämään. Mielihyvää tuottavia asioita olivat henkistä selviytymistä tukeva toiminta, jaksamista tukeva tekeminen ja selviytymiseen kannustavat ihmissuhteet. Henkistä selviytymistä tukivat huumorin käyttö ja yritykset ylläpitää toiveikkuutta eri keinoin.

Kuvio 4. Niukkuudessa selviytymisen ulottuvuudet.

Niukkuudesta selviytymisen tukeminen

Niukkuudessa eläminen haastaa ihmisiä monin eri tavoin. Se vaikeuttaa muun muassa elämän ennakoitavuutta, odotuksia ja ajankäyttöä. Pitkään jatkunut niukkuus vaikeuttaa monin tavoin ihmisten mahdollisuuksia hyödyntää olemassa olevia palveluita. Ihmisen tunne oman elämän hallinnan puutteellisuudesta ja pyrkimykset ottaa sitä takaisin haltuun auttavat tuen suuntaamisessa.

Palveluilla ja kehittämishankkeilla tulee vahvistaa ihmisen arjen hallittavuutta, ymmärrettävyyttä ja mielekkyyttä. Palvelujärjestelmältä tämä edellyttää monitoimijaista otetta niin, että julkisen sektorin eri toimialat, järjestöt ja yritykset selkiyttävät yhteistyötään. Annetun tuen tulee olla sekä ihmisten positiivisten selviytymiskeinojen ja voimavarojen tukemista että negatiivisten selviytymispyrkimysten vähentämistä.

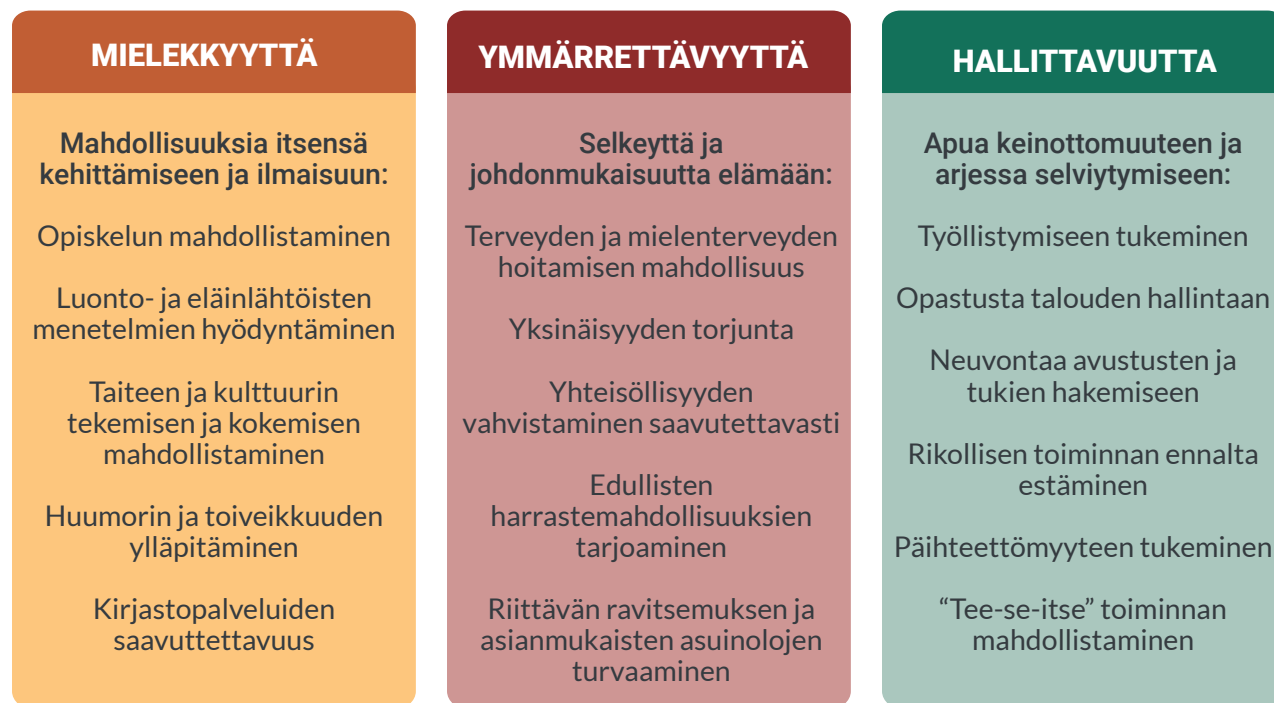
Hallittavuus on sitä, että ihminen voi ja osaa käyttää voimavarojaan ja ottaa sopivasti haasteita vastaan. Koska niukkuudessa eläminen on elämistä päivä kerrallaan, tulee avunkin olla arkista ja lähellä. Ihminen tarvitsee tukea, joka auttaa laajentamaan ja pidentämään tulevaisuuden odotushorisonttia ja luo toiveikkuutta. Siihen kuuluu tuki taloudellisen toimeentulon suunnitteluun, budjetointiin,

säästämisen tapoihin sekä lainojen ja osamaksujen järjestämiseen. Pullojen keräilyyn, dyykkailuun tai rikolliseen toimintaan käytetyn ajan voi käyttää hyödyllisemmin.

Ymmärrettävyys tarkoittaa sitä, että ihminen kokee asiat selkeinä ja johdonmukaisina. Niukkuudessa eläminen horjuttaa selkeyttä elämässä. Itsensä hoitamattomuuden, itsemurhan pohtimisen tai apatiaan antautumisen sijasta saatavilla tulee olla matalan kynnyksen tukea. Korjaavan toiminnan lisäksi tilanteisiin varhain puuttumalla saadaan kaaoksen tilalle selkeyttä. Tarjolla tulee olla ilmaisia tai edullisia harrastusmahdollisuuksia sekä perheen lapsille että aikuisille.

Mielekkyyys on sitä, että elämä koetaan tarkoituksenmukaisena. Painopiste tulee keskittää henkistä selviytymistä tukevaan toimintaan kuten taiteiden ja luovuuden käyttöön. Ylipäänsä ihmisten omista lähtökohdista syntyneitä keinoja ylläpitää toiveikkuutta ja huumoria tulee pitää yllä. Myös vapaaehtoistyön ja uskonnollisuuden huomioiminen niukkuudessa elävien arjessa on syytä pitää mielessä.

Itsensä kehittäminen on niukkuudessa selviämisesäkin tärkeitä. Tätä voidaan tukea muun muassa kirjastoverkoston saavutettavuudella ja opiskelun mahdollistamisena. Jaksamista edistävät myös liikunnan harrastaminen ja luonnossa ulkoilu.

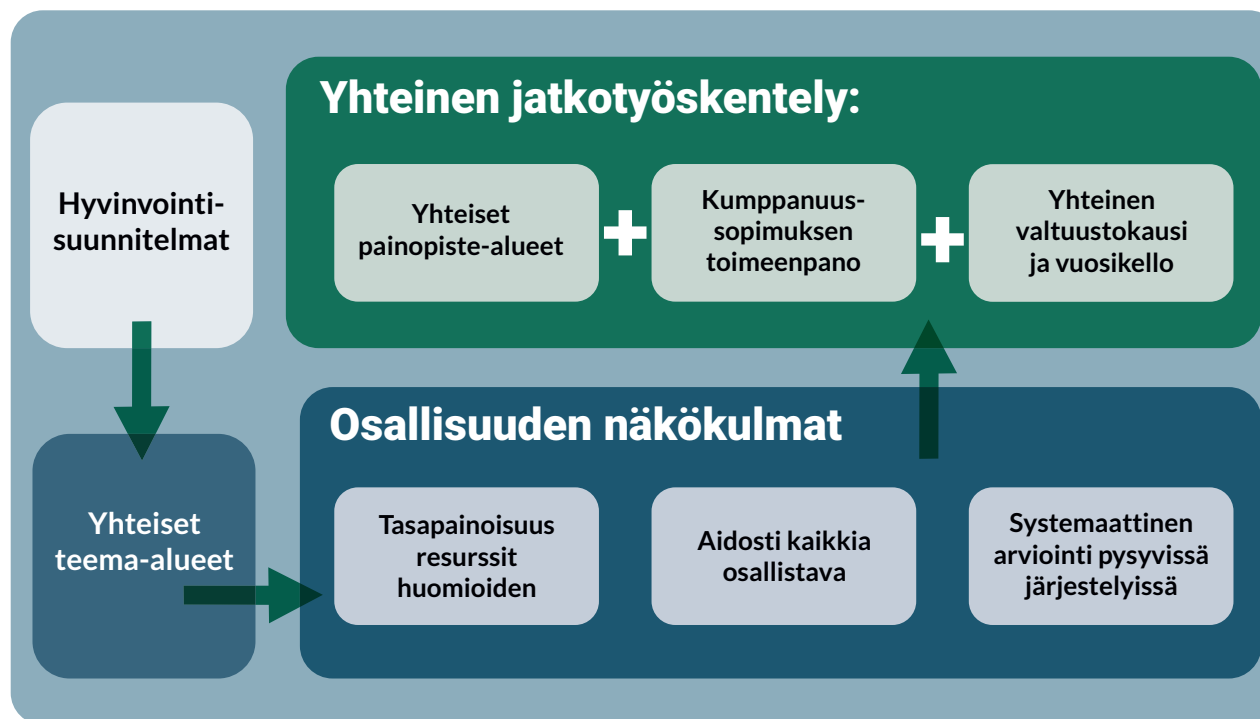
Kuvio 5. Niukkuudesta selviytymisen tukeminen.

Olennaista on huomioida, että tarjolla on myös edullisia liikuntapaikkoja sekä helposti saavutettavissa olevia luontoreittejä.

Koska ihmisten toimintakyvyn keskiössä on terveys ja sen hoitaminen, tulee sitä

tukevien palveluiden olla helposti saatavilla. Selviytymiseen kannustavat ihmissuhteet ovat olennaisia, edistetään siis osallisuutta, torjutaan yksinäisyyttä ja vahvistetaan yhteisöllisyyttä.

OSALLISUUS KUNTIEN JA MAAKUNTIEN HYVINVOINNIN JA TERVEYDEN EDISTÄMISTYÖSSÄ

Kuvio 6. Maakunnallinen hyte-analyysiprosessi.

Kuntien päätöksenteolla ja toimilla on keskeinen merkitys sille, kuinka hyvinvoivia tai osallisia kuntalaiset ovat. Kuntalaissa todetaankin (22 §), että valtuuston on huolehdittava kunnan asukkaiden ja palveluiden käyttäjien edellytyksistä osallistua ja vaikuttaa kunnan toimintaan. Erilaisten ohjaavien asiakirjojen, kuten hyvinvointikertomusten ja -suunnitelmien sisällöt ovat merkityksellisiä tässä tehtävässä.

Yhtenä esimerkkinä osallisuuden tukemisesta on Pohjois-Pohjanmaalla tehty yhteinen analyysi kuntien hyvinvointisuunnitelmista (Kuvio 6). Analyysi auttoi havaitsemaan ja tunnistamaan eri hallinnonalojen sekä kunnan ja maakunnan toimijoiden yhteiskehittämisen tarpeita ja tapoja.

Suosituksia kuntien ja maakunnan yhteistyölle

Osallisuutta arvioitiin hyvinvointikertomuksista ja -suunnitelmista. Dokumenteista analysoitiin muun muassa sitä, missä yhteyksissä ja kuinka vahvasti osallisuus on mainittu. Analyysi tuo esiin

sen, kuinka osallisuuden toteutumista seurataan ja arviointia tehdään. Keskeistä on kiinnittää huomiota asiakasosallisuuden toteutumiseen sekä siihen, miten kunnissa kerätään palautetta ja tuetaan demokratiaosallisuutta. Lisäksi erilaisten neuvostojen kokoonpanon edustuksellisuuteen tulee kiinnittää huomiota samoin kuin järjestöjen toimintamahdollisuuksiin. Maakunnan tasolla osallisuuden vahvistumista kunnissa voidaan tukea muun muassa Pohjois-Pohjanmaan esimerkkiä seuraten yhteisellä hyvinvointisopimuksella.

Arvioinnilla voidaan tukea osallisuus-toiminnan tarkoituksenmukaisuutta ja laatua. Huomiota on syytä kiinnittää osallisuutta edistävien toimien jatkuvuuteen ja pysyvyyteen, sillä kertaluonteiset ja pistemäiset interventiot eivät johda pysyviin muutoksiin. Yhteisesti maakuntatasolla määritellyt painopistealueet auttavat kohdentamaan yhteisiä resursseja vaikuttaviin toimenpiteisiin.

Tapoja osallisuuden vahvistamiseksi

Aidosti kaikkia osallistava toiminta edellyttää yhteisölähtöisyyttä ja yhteiskehittämistä. Tähän kuuluu esimerkiksi systemaattinen palautteen kerääminen, erilaisten neuvostojen kuuleminen sekä kehittäjäasiakkaiden ja kokemusasiantuntijoiden hyödyntäminen. Erityisesti elämänkulkuun kuuluvissa

nivelvaiheissa tukeminen ja ylisukupolvisuuteen liittyvien haasteiden ratkaiseminen on huomioitava. Kuntalaisilla tulee olla mahdollisuus aitoon osallisuuteen heille sopivilla tavoilla päätöksenteon, palveluiden suunnittelun ja arvioinnin eri vaiheissa.

Kunnissa on oltava systemaattinen ja vastuutettu tapa seurata muutoksia ja kerätä palautetta, myös kaikkien heikoimmassa asemassa olevilta. Yhteiskehittäminen, järjestöyhteistyö ja kokemusosaamisen hyödyntäminen tulee liittää luontevaksi osaksi kuntien toimintaa. Säännöllinen hyvinvointitietojen kokoaminen ja muutosten seuraaminen antavat valtakunnallisten tilastojen rinnalle paikallista tietoa heikoista signaaleista, joihin ajoissa tarttumalla vahvistetaan ennaltaehkäisevää toimintaa.

Kunnissa tulee yhteisesti päättää, mihin osallisuutta lisääviin toimiin on tarvetta ja millä keinoin niihin yritetään vaikuttaa. Johtamisen osalta osallisuutta edistetään kirjauksella kunnan strategiassa ja hyvinvointikertomusta ja -suunnitelmaa hyödyntäen. Kunnan kaikkien toimijoiden on tiedettävä, mihin osallisuuden vahvistumisella pyritään ja mikä on oma rooli yhteisessä työssä. Parhaimmillaan kunnan osallistamistoimet tukevat maakunnallisia ja kansallisia linjauksia ja täytäntöönpanoa. Osallisuutta edistäviä toimenpiteitä ja malleja on kehitetty paljon, niiden käyttöönotto ja soveltaminen laaja-alaisesti on järkevää.

Ihmiset...

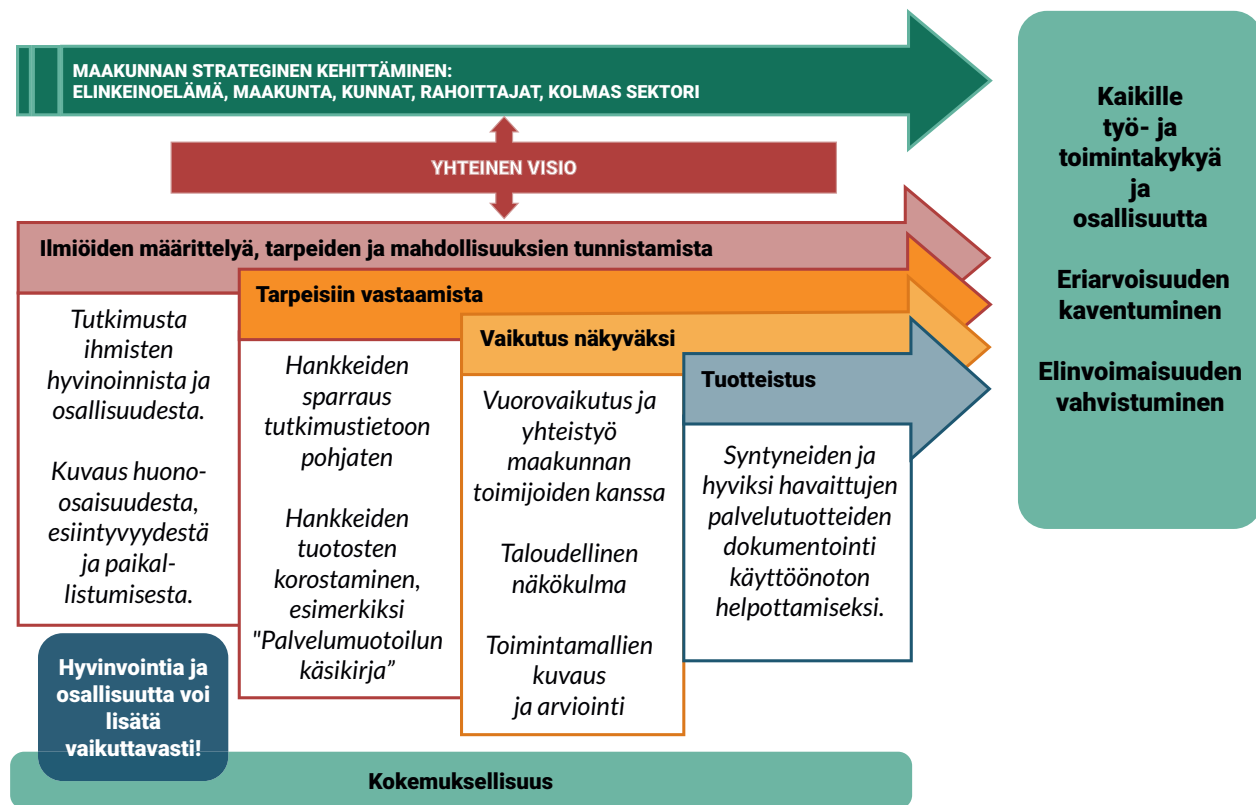
- mukaan osallisuuskäsitteen ja osallisuusryhmän muodostamiseen sekä toimenpiteiden suunnitteluun
- mukaan kuntien osallistuviin budjetoiteihin
- tietoisiksi kunnissa tehdyistä aloitteista, päätöksistä ja toteutuneista toimenpiteistä
- osallisiksi kunnan kehittämistyön ja järjestöyhteistyön vahvistajina
- tuottamaan parannusehdotuksia käytännön toimintatapoihin
- järjestämään paikallisia tapahtumia, jotka tukevat välitöntä osallisuuden tunnetta
- mukaan sanoittamaan osallisuusohjelman tai hyvinvointikertomuksen- ja suunnitelman sisältöjä

MAAKUNTIEN PALVELUJÄRJESTELMIEN UUDISTAMINEN

Tässä luvussa esitetään malli, miten maakuntien alueella voidaan hyödyntää hanketuloksia palvelujärjestelmien kehittämisessä. Näin toimien hyvät käytännöt leviävät järjestöjen, kuntien ja maakuntien toimijoiden käyttöön. Esittämämme prosessikuvio havainnollistaa niitä keskeisiä asioita prosessissa, joiden kautta päästään havainnoiduista tarpeista ja ilmiöistä kohti kaikkien työ- ja toimintakykyä ja osallisuutta.

Kohti maakunnan yhteistä tavoitetta kulkeva prosessi lähtee ilmiöiden määrittelystä ja tarpeiden tunnistamisesta. Hankkeiden tulee vastata näihin tarpeisiin. Hankkeen vaikutus on tehtävä näkyväksi, ja parhaat toimintamallit on tuoteistettava. Prosessin lopputuloksena on eriarvoisuuden kaventuminen, alueen elinvoimaisuuden vahvistuminen sekä osallisuuden lisääminen (Kuvio 7).

Hankkeissa kehitetyt palvelutuotteet ovat vahvasti tarvelähtöisiä, ja niiden käyttöönotto tulee varmistaa vaikuttamalla päätöksentekoon ja yhteisen vision syntymiseen. Jotta tutkimustulokset ja tuotettu tieto integroituisivat osaksi maakunnan toimintaa, tulee hankkeiden tavoitteiden ja kohderyhmien olla selkeitä ja toimenpiteiden suunnitelmallisia ja oikein kohdennettuja.

Kuvio 7. Hankkeiden hyödyntäminen maakunnan tavoitteiden saavuttamisessa.

Tietoa vaikutuksista, kustannuksista ja toteuttamisen edellytyksistä tarvitaan, jotta päätöksentekijät voivat tehdä näyttöön perustuvia päätöksiä.

Maakuntien palvelujärjestelmää tukevat palvelutuotteet auttavat edistämään osallisuutta. Hankkeiden yhteistyö osallisuusasioiden parissa työskentelevien kanssa on keskeistä. Ihmisten arkea lähellä olevat hankkeet tuovat tietoa suunnittelu- ja valmistelupöytiin. Hyvä palvelujärjestelmä ei synny ilman maakunnallisten toimijoiden, kuntayhtymien, elinkeinoelämän, kuntien, rahoittajien ja kolmannen sektorin yhteisiä tavoitteita.

Kehitystyön juurtuminen edellyttää resursseja kehittämiseen ja tuotteistamiseen jo hankkeiden suunnittelu- ja toteutusvaiheessa. Palvelutuotteiden muotoilu vaatii ajallista

panostusta sekä sitoutumista prosessiin, jossa hanketoimijat työstävät toimintamallejaan aikataulutetusti itsenäisesti ja ohjatusti. Tärkeää on myös visuaalinen tuotos, jonka avulla syntyy nopeasti käsitys mallin tarkoituksesta, vaikuttavuudesta ja siihen tarvittavista resursseista. Tuotteiden esittelyä tulee myös harjoitella, jotta toimija pystyy viestimään toiminnastaan selkeästi ja tehokkaasti.

Toiminnan juurtuminen vaatii paitsi hyviä palvelutuotteita, myös niiden vaikutusten osoittamista siten, että se kiinnostaa päätöksentekijöitä. Päätöksentekijöiden kannalta oleellista on kehitettyjen palveluiden hyötyjen, vaikutusten ja taloudellisten kustannusten arviointi sekä toisaalta arvio kustannusten koosta tilanteessa, jossa palvelua ei olisi tarjolla. Tietoa vaikutuksista, kustannuksista ja toteuttamisen edellytyksistä tarvitaan, jotta päätöksentekijät voivat tehdä näyttöön perustuvia päätöksiä.

Hankkeiden tulosten juurtumista voidaan edesauttaa työstämällä niitä palvelutuotteiksi, jotka istuvat ja ovat sovellettavissa eri palvelurakenteisiin. Muutosten ja kehittämisen tueksi kuntien ja maakuntien tasolla hankkeiden palvelutuotteet mahdollistavat sekä palvelun tuottajien että palveluita tarvitsevien ihmisten

voimavarojen vahvistumisen ja yhteisen vision näkemisen. Molempien voimavarojen vahvistumista tarvitaan, sillä pelkästään yksilöihin kohdistuva neuvonta tai ohjaus ei ole riittävää muutosten aikaansaamiseksi.

- Maakunnan alueen eri toimijoiden yhteisenä tavoitteena tulee olla huono-osaisuuden vähentäminen ja hyvinvoinnin vahvistaminen
- Yhteinen tavoite edellyttää kaikkien toimijoiden osallisuutta ja verkostorakennetta
- Hankkeita tulee suunnata alueen ihmisten tarpeisiin vastaten
- Hankkeiden tulee dokumentoida parhaat toimintamallinsa päättäjien saataville (Innokylä)
- Hankkeissa tuotettua tietoa tulee hyödyntää alueen palvelujärjestelmän kehittämisessä

HYÖDYNÄ HANKKEISSA TUOTTEISTETUT PALVELUT!

Kehittämishankkeilla on tavoiteltu osallistujien eli työn ja koulutuksen ulkopuolella olevien työ- ja toimintakyvyn edistymistä. Edellä niukkuusanalyysissä huomio kiinnittyi vahvasti myös arjen tukemiseen ennen kuin työelämään siirtyminen mahdollistuu. Haastavissa elämäntilanteissa tarpeellinen tuki on usein hyvin konkreettista. Kehittämishankkeiden tulee lisätä ihmisten osallisuutta, arjen hallittavuutta, ymmärrettävyyttä ja mielekkyyttä vahvistamalla.

Hankkeissa hyviksi koetut toimintatavat tulee kuvata yksilön lisäksi myös muita näkökulmia huomioiden. Tämän vuoksi kehitimme yhdessä hanketoimijoiden kanssa mahdollisimman selkeän tavan kuvata parhaat toimintamallit. Tämä tarkoittaa ongelman, ratkaisun ja vaikutusten dokumentointia asiakkaan, palvelun tuottajan ja yhteiskunnan näkökulmista (Kuvio 8). Kehittämisessä hyödynsimme palvelumuotoiluun suunniteltuja työvälineitä: visiopaperia, palvelupolkua ja Lean Canvasia.

Tulosten juurruttaminen on koettu hanketoiminnassa usein haasteeksi. Liian usein hankkeiden päätyttyä hyväksikin havaitut toiminnot ja osaaminen ei ole siirtynyt osaksi organisaation

toimintaa. Moni hanke olisi tarvinnut juurruttamisen suunnittelua jo hankkeen valmisteluvaiheessa. Tuotteistusprosessin läpiviemisessä tavoitteena on toiminnan juurtuminen, juurruttamista edistävän materiaalin tuottaminen ja palvelutuotteen käyttöönotto.

Tuotteistusprosessin tavoitteena on tuotetun palvelun työstäminen muotoon, jolla se voidaan lyhyesti esitellä toiminnan jatkumisesta päättävälle taholle, esimerkiksi järjestölle, kunnalle tai maakunnalle (kuvio 8). Palvelutuotteen kuvaus mahdollistaa sen jatkokehittämisen ja käyttöönoton muille toimijoille. Tässä palvelutuotteen tuotteistusprosessissa on ollut apuna ensimmäisten tuotteistusten pohjalta kehitetty Palvelusta tuotteeksi -käsikirja.

Palvelutuotteen muotoiluprosessi alkaa valitsemalla kuvattava palvelu, käytettävät työvälineet sekä määrittelemällä työskentelyn tavoite. Tärkeää on pystyä valitsemaan hankkeesta vain ne merkitykselliset toimintatavat, jotka lisäävät osallisuutta osallistujien elämään ja edistävät heidän toimintakykyään.

Palvelutuotteen muotoilussa aikaa vievin osuus on koota tarvittava tieto. Vaikka tieto on joka päivä läsnä arjen työssä, sen kokoaminen

eri näkökulmista tarkasteltavaksi vaatii keskittymistä. Hanketyössä tehdyn tiedon kokoamiseksi tässä vaiheessa on määritelty asiakassegmentit eri näkökulmista: käyttäjäasiakkaat, ostaja-asiakkaat, palvelun järjestäjä. Työvälineenä käytimme Lean Canvasia, mitä sovelsimme hanketyön näkökulmaan sopivaksi. Lean Canvasin avulla voi avata näkökulmat eri asiakasryhmien tarpeista ja hyödyistä, kuvata ratkaisut, koota kustannustiedot ja arvioinnin työvälineet sekä arvioida tarvittavat resurssit palvelun toteutumiseksi.

Koordinaatiorahankkeen aikana annoimme tukea hanketyöntekijöille etäyhteyksillä

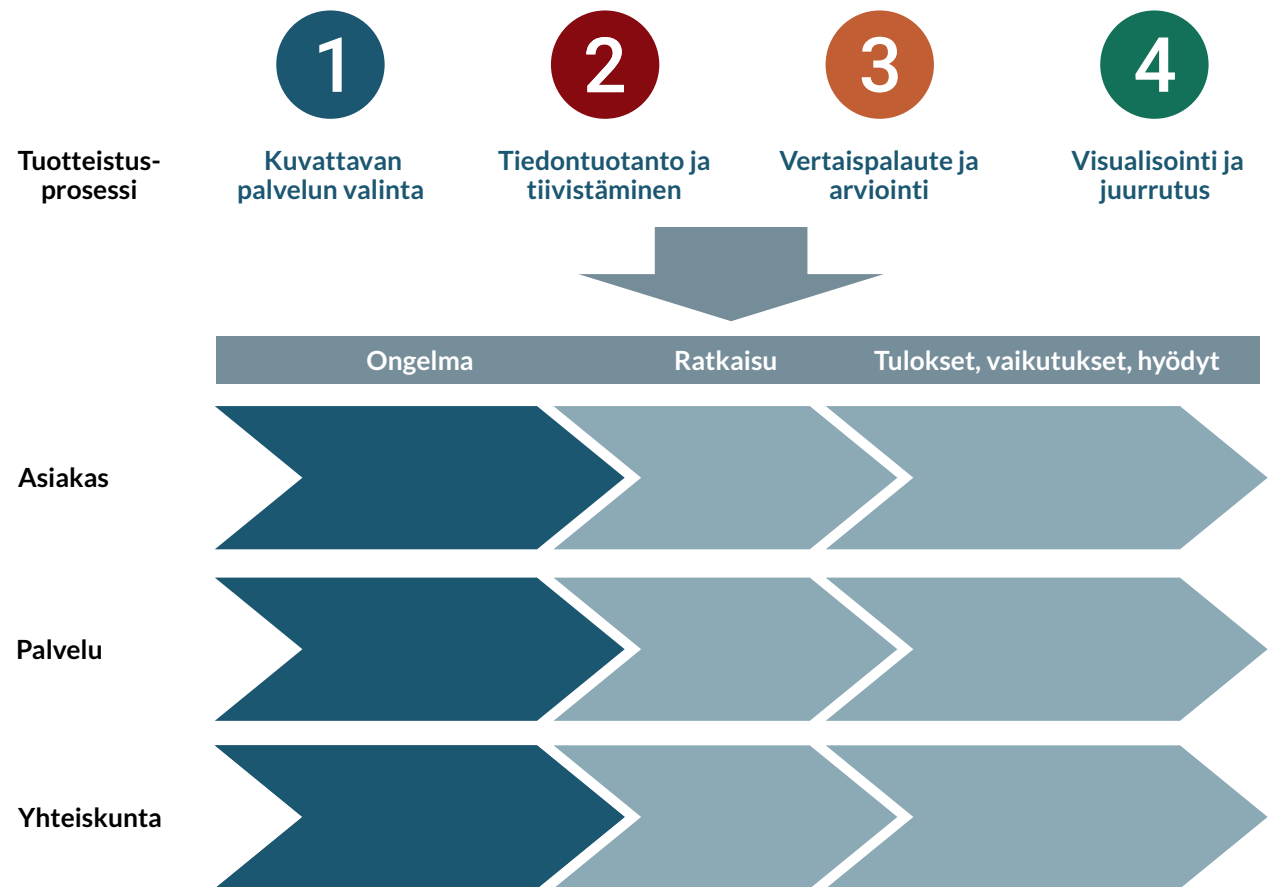
Tuotteistusprosessin läpiviemisessä tavoitteena on toiminnan juurtuminen, juurruttamista edistävän materiaalin tuottaminen ja palvelutuotteen käyttöönotto.

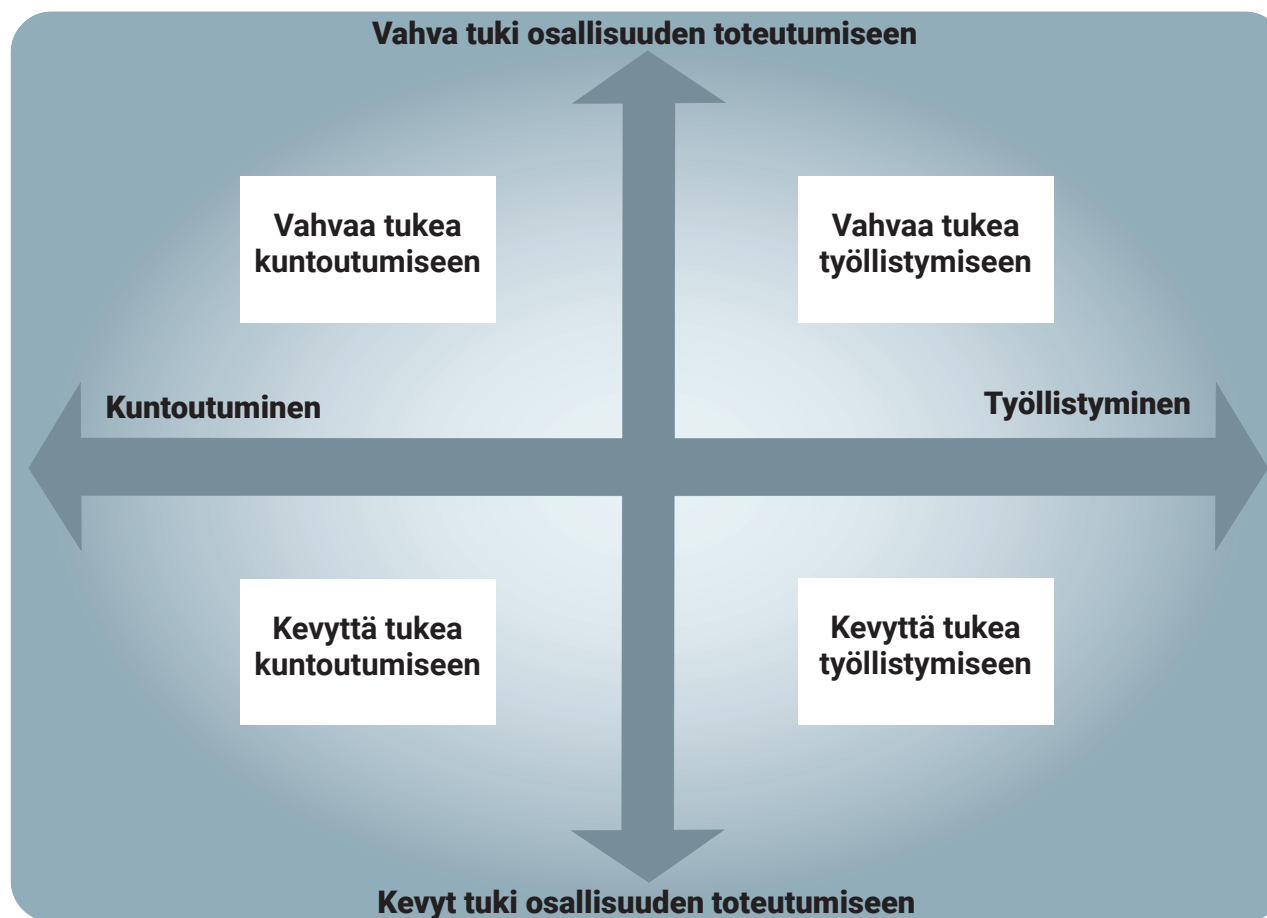
hankekohtaisesti tai ryhmissä. Vertaispalaute ja arviointi mahdollistivat tuotteen esittämisen harjoittelun ja palautteen saamisen. Muilta saatu palaute koettiin kannustavaksi ja toisten työn näkeminen tuotti hyötyä omaan prosessiin.

Lean Canvaseille kootun tiedon tiivistämisen apuna on käytetty uimaratoja (kuvio 8). Uimaradoille on koottu prosessin aikana syntyneet näkökulmat, jotka edistävät palvelun juurtumista ja vaikutusten ymmärtämistä sekä tietoa juurtumiseen vaadittavista resursseista. Lopputuotteena on syntynyt visuaalisia esityksiä, animaatioita ja palvelukuvauksia, joita on hyödynnetty hankkeiden esittelyissä, loppuraportteissa ja tallennettu Innokylään ja Kokeilun paikkaan.

Palvelutuotteita esiteltiin ensi kertaa yhdessä Itä- ja Pohjois-Suomen alueilla toimivien hankkeiden kanssa järjestetyissä maakunnallisissa tilaisuuksissa vuonna 2018. Palvelutuotteiden systemaattinen tarkastelu jäsensi erilaisia keinoja tukea heikoimmassa asemassa olevien osallisuutta, toimintakykyä ja työllistymistä. Toimintamallit jäsenyivät kahdeksi ulottuvuudeksi: kuntoutus- ja työllistymispainotukseen sekä tuen intensiivisyyteen (ks. Kuvio 9).

Kuvio 8. Palvelutuotteen tuotteistusprosessi

Kuvio 9. Neljä tapaa jäsentää palvelutuotteita.

Toimintakykyä ja kuntoutumista kansalaislähtöisellä osallisuustyöllä

Kansalaislähtöisellä toiminnalla, pelillisyydellä ja organisoimalla kuntalaisille erilaisia tapahtumia on tuotettu uudenlaisia lyhytkestoisia palvelutuotteita. *Tuki on ollut silloin kevyempää ja toimintaan mahdollistavaa.* Esimerkiksi Oulun kaupungissa kehitetty Kaaosta-menetelmä (katso kaaosta.fi) voitti eurooppalaisten kaupunkien EUROCI-TIES-yhteistyöverkoston kilpailun. Hankkeet ovat usein kuntien ja kaupunkien asukasosallisuutta edistävää toimintaa. Kansalaislähtöistä kaupunkikehittämistä (Kake) on tehty erityisesti Itä-Suomessa, Joensuussa, Mikkelissä, Savonlinnassa ja Kuopiossa. Joensuun Kake-toiminnasta kehitetyn palvelutuotteen avulla on esitelty hyödyt kaupunkien asukkaiden ja kaupungin näkökulmasta. Kake-toiminta on mahdollistanut uusien toimijoiden pääsyn mukaan hanketointaan kokeilemaan uusia tapoja asukkaiden osallisuuden kehittämiseen kun näiden ei ole tarvinnut osata raskasta hankebyrokratiaa tai kerätä omarahoitusosuuksia.

Kuntoutumisen ja osallisuuden vahvistaminen rinnalla kulkien

Rinnalla kulkeminen ja yksilölliset räätälöidyt palvelut ovat toimintatapoja erityisesti silloin, kun osallistujilla on pitkään jatkuneita ongelmia ja

paljon tuen tarvetta. *Hankkeiden tuottamat palvelut ovat tarjonneet vahvaa tukea osallistujille.* Ratkaisuja on tuotettu muun muassa asunnottomuuden hoitoon, maahanmuuttajien palveluihin ja pitkään jatkuneen työttömyyden heikentämisen toimintakyvyn edistämiseen ja sosiaalisen kuntoutuksen kehittämiseen. Kuntouttavia palvelutuotteita ovat kehittäneet erityisesti järjestöt, yhdistykset, säätiöt, seurakunnat ja oppilaitokset, mutta usein ratkaisut ovat hyödyksi kunnille tai kuntayhtymille. Palveluja tuotteistettaessa on myös jatkokehittämisen osalta tullut esiin vahva tarve etsivälle aikuistyölle ja kotiin vietäville palveluille sekä näiden koordinoinnille.

Osallistavat palvelut kohti työelämää

Kevyempiä palveluita kohti työelämää on toteutettu hankkeissa esimerkiksi työkyvyn tarkastelemiseksi yhdessä osallistujien kanssa. Järjestötoimijat ovat yhdessä kuntien kanssa selvittäneet pitkään työttömänä olevien henkilöiden mahdollisuuksia työelämään lisäämällä osallisuutta palveluihin ja ottamalla osallistujat mukaan heidän osaamistansa hyödyntäen esimerkiksi seuratyössä, luonnossa toteutettavilla toiminnoilla ja luovuutta hyödyntävällä työskentelyllä. Työkyvyn edistämisen menetelminä ovat olleet usein ryhmissä toteutettu julkisten

tilojen kunnostaminen. Tällaista on esimerkiksi luontokohteiden kunnostus sekä osaamisen lisääminen lyhyillä kursseilla, talkooluonteisilla tehtävillä tai työkokeiluilla, joista esimerkkejä ovat pohjoisten kiekko-seurojen Soppi-toimintamalli sekä Työtä luonnosta lin kunnan toteuttama kehittämishanke.

Vahvaa osallisuuden tukea kohti työelämää

Vahvaa tukea kohti työelämää tai muuta pysyvää ratkaisua tarjoavat hankkeet ovat usein kuntien tai järjestöjen ja säätiöiden kuntien kanssa yhteistyössä tuottamaa palvelua. Palvelu on ollut räätälöityä osallistujille ja ohjannut siirtymistä kohti työ- tai koulutuspolkua tai esimerkiksi eläkeratkaisua kohti. Osallistujat ovat usein aiemmin jääneet ilman heille sopivaa ratkaisua, ja hankkeissa tuotettu asiakaslähtöisempi ote on parantanut tilannetta. Kehitetyissä palveluissa korostuvat räätälöidyt ratkaisut ja työpaikoille annettu tuki niin työntekijälle kuin työnantajille. Esimerkiksi Nuorten ystävät ry:n Työetsivä-hankkeen tulokset ovat olleet lupaavia. Myös maahanmuuttajille suunnatuissa hankkeissa on saatu hyviä kokemuksia vahvalla tuella siirtymissä kohti työelämää.

Vinkkejä palvelun tuotteistamiseen

- 1** Tutustu Palvelusta tuotteeksi -käsikirjaan ja hankkeiden tuottamiin palvelutuotteisiin
- 2** Kuvaa jokainen palvelutuotteesi lyhyesti visiopaperina
- 3** Ota sovellettu Lean canvas työvälineeksi ja pohdi eri asiakassegmenttejä
- 4** Pohdi arviointiin ja mittaamiseen liittyviä työvälineitä
- 5** Kokoa tietoa tuloksien, vaikutusten ja hyötyjen näkökulmasta
- 6** Arvioi kustannuksia ja tarvittavia resursseja
- 7** Visualisoi materiaalisi esimerkiksi kuvioksi, esitykseksi, videoksi
- 8** Esittele palvelutuotteesi niille, joiden ongelman olet ratkaissut!

TIEDON LÄHTEITÄ

Julkaisuja

Aaron Antonovsky (1987). The Jossey-Bass social and behavioral science series and the Jossey-Bass health series. *Unraveling the mystery of health: How people manage stress and stay well*. Jossey-Bass.

Anna-Maria Isola, Heidi Kaartinen, Lars Leemann, Raija Lääperi, Taina Schneider, Salla Valtari & Anna Keto-Tokoi (2017). Mitä osallisuus on? Osallisuuden viitekehystä rakentamassa.

Kuntalehti:
kuntalehti.fi hakusana ”sokra”

Hanketyön tuki

Euroopan sosiaalirahasto:
rakennerahastot.fi /

Sosiaalinen osallisuus ja köyhyyden torjunta (TL5):
<https://www.rakennerahastot.fi/sosiaalinen-osallisuus-ja-koyhyiden-torjunta-esr->

Sokra-koordinaatio:
thl.fi /Sokra

- Osallisuuden johtaminen ja osallisuusohjelman teko
- Osallisuuden palaset ja laajemmat toimintamallit
- Osallisuuden kokemuksen mittaaminen
- Osallisuuden viitekehys
- Tutkimuksia

Innokylä: innokyla.fi

Kokeilun paikka: kokeilunpaikka.fi

Palvelusta tuotteeksi –käsikirja:
<http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-493-300-1>

Tilastolähteitä

Eurostat:
ec.europa.eu/eurostat

Tilastokeskus (Tilastotietokanta Statfin):
pxnet2.stat.fi/PXWeb/pxweb/fi/StatFin/

Kela (Tilastotietokanta Kelasto):
kela.fi/kelasto

SOTKANet:
sotkanet.fi /sotkanet/fi/index

Hyvinvointikompassi:
hyvinvointikompassi.fi/

TEAvisari: teaviisari.fi

Kuntaliitto:
kuntaliitto.fi/tilastot-ja-julkaisut

Nuorisotilastot:
nuorisotilastot.fi

Me-säätiö (mm. Syrjässä-työkalu):
mesaatio.fi/data/

- Huono-osaisuus tulee esiin tilastoissa ja niukkuuskokemuksissa
- Huono-osaisuus vaihtelee hyvin paljon eri puolilla Suomea
- Huono-osaisuus tuntuu ihmisen arjessa, näkyy sosiaalisina ongelmina ja sillä on taloudellisia seurauksia
- Niukkuus on noidankehässä elämistä ja osallisuuden puutetta
- Niukkuudesta selviytymiseen tarvitaan mielekkyttä, hallittavuutta ja ymmärrettävyyttä ihmisen elämään
- Maakunnan eriarvoisuutta vähennetään auttamalla erityisesti huono-osaisimpia
- Hankkeissa tuotetuilla palvelutuotteilla voidaan vahvistaa ihmisten osallisuutta ja uudistaa palvelujärjestelmää

Sakari Kainulainen
Varpu Wiens
Joakim Zitting
Ritva Sauvola
Marjo Pulliainen

ISBN 978-952-493-352-0

Julkaisija:
Diakonia-ammattikorkeakoulu,
Helsinki 2020

SOSIAALISEN OSALLISUUDEN EDISTÄMISEN KOORDINAATIOHANKE – SOKRA

Yhteystiedot: thl.fi/sokra